

Hjälp till självhjälp inom äldreomsorgen.

Magdalena Elmersjö

Lektor Socialt arbete, Linnéuniversitetet

Forskare Socialhögskolan, Stockholms universitet

magdalena.elmersjo@socarb.su.se

Avhandlingen ”Kompetensfrågan inom äldreomsorgen. Hur uppfattningar om kompetens formar omsorgsarbetet, omsorgsbehoven och omsorgsrelationen” visar på ett omsorgsarbete som präglas av hjälp till självhjälp. Studien som genomfördes i en mindre kommun åren 2006-2008 belyste en äldreomsorg i kommunal regi där ord som kund, service och valfrihet användes sparsamt. I denna artikel kontrasteras avhandlingens resultat mot vad som framkommit i en intervjustudie med enhetschefer i Stockholms stad. Stockholms stads äldreomsorg präglas sedan 1990-talet av en marknadsliknande styrning med kommunala och privata utförare i en konkurrenssituation (Szebehely, 2000; 2011). Med kundvalssystemet ska den äldres självbestämmanderätt stärkas och ta sin början i valet av utförare. En fråga för den uppföljande studien var huruvida hjälp till självhjälp är en föråldrad kommunal företeelse och hur den förhåller sig till den konkurrensetsatta hemtjänstens tydligare fokus på service. Resultatet visar att hjälp till självhjälp även förespråkas i den konkurrensetsatta hemtjänsten och återfinns hos både kommunala och privata utförare.

Den uppföljande studien har genomförts inom ramen för programmet ”Individualised care and universal welfare: Dilemmas in an era of marketisation” som leds av professor Marta Szebehely vid Stockholms universitet och professor Håkan Jönson vid Lunds universitet.

Hjälp till självhjälp i 2000-talets äldreomsorg

För 2000-talets äldreomsorg sattes det upp nya nationella mål för landets äldreomsorg. Principer om integritet, självbestämmande och värdighet lyftes fram och exemplifierades med att de äldre själva ska få välja sina sovtider, få näringsrik mat på normala tider, och äta det man tycker om (Prop. 1997/98:113: 63). Det ansågs vara omgivningens normer och värderingar som riskerade att passivisera de äldre och därigenom frånta dem deras självbestämmande. En sådan tankegång kan både motivera och stå i kontrast till arbetssättet hjälp till självhjälp. Samtidigt som arbetssättet erkänner den äldres egen

förmåga ges den äldre på samma gång till viss del ansvaret för förlusten av förmågor. Arbetssättet hjälp till självhjälp återfanns inom äldreomsorgen början på 2000-talet, som ett sätt att stärka de äldres autonomi (Swane, 2003).

Två centrala förändringar har påverkat äldreomsorgen på senare år, nämligen kundvalsmodellernas införande och den nationella värdegrunden. Den 1 januari 2009 trädde lagen om valfrihetssystem i kraft med syftet att underlätta för kommunerna att införa kundvalsmodeller inom äldre- och funktionshinderområdet (Hjalmarson & Wånell, 2013). Äldres självbestämmande och kontroll över sin omsorgssituation står i centrum i lagstiftningen. Genom kundval kan den äldre, efter att ha blivit beviljad hjälpinsats, själv välja utförare. Även i den nationella värdegrunden, som trädde i kraft 2011, är värdebegrepp som självbestämmande, delaktighet och individanpassning centrala (Socialtjänstlagen 2001:453; Norström & Thunved, 2011). Frågan är hur ett arbetssätt som hjälp till självhjälp kan förstås utifrån den fokusering på den äldres självbestämmande som nu råder, särskilt inom den konkurrensutsatta hemtjänsten.

Avhandlingsstudien

Avhandlingsstudien genomfördes i en mindre kommun under en tid då det inte fanns privata utförare av äldreomsorg i kommunen. Studien inleddes med dokumentstudier och sex observationer som genomfördes vid olika former av enhetschefsmöten. Därefter genomfördes enskilda intervjuer med nio enhetschefer, nio fokusgruppsintervjuer med omsorgspersonal och trettiosju enskilda intervjuer med omsorgsmottagare.

I avhandlingen framkom att enhetschefer och omsorgspersonal gör bedömningen att de äldre inte är tillräckligt fysiskt och socialt aktiva. Som konsekvens av denna bedömning kännetecknas det praktiska arbetet av en *aktivering* av mottagarna (Elmersjö, 2014). Aktiveringen är både en praktik (något man gör) och en föreställning om vilka mottagarna är och deras behov (hur man förstår det man gör). Aktiveringen syftar till vad som tolkats som att komma tillrätta med *kroppens förfall* och i det dagliga arbetet används arbetssättet hjälp till självhjälp. Med hjälp till självhjälp ska personalen få de äldre att tillgodose sina egna behov i så hög utsträckning som möjligt. Det här framkommer bland annat i resonemang om att de äldre ska bädda själva även om de är beviljade bäddning.

Omsorgsmottagarna som intervjuades har andra förväntningar på omsorgsarbetet. Förväntningarna handlar till största del om att förhindra vad som tolkats som *hemmets förfall* (Elmersjö, 2014). För omsorgsmottagarna har vägen in i äldreomsorgen föregåtts av upplevelsen att de inte längre kan sköta sitt hem. I mottagargruppen framträder betydelsen av att tillgodose praktiska materiella behov i omsorgsarbetet, som städning, arbetsuppgifter som omsorgspersonalen anser vara förlegade.

Hjälp till självhjälp inom den konkurrensutsatta hemtjänsten

Den uppföljande forskningsstudien utgörs av en kvalitativ studie av den konkurrensutsatta hemtjänsten i Stockholms stad som påbörjades hösten 2014 och avslutades våren 2015. Studien inkluderar elva individuella intervjuer med enhetschefer inom privata, både vinstdrivande och icke-vinstdrivande, och kommunala utförare av hemtjänst. Jämförelsen mellan privata och kommunala utförare motiveras med att de idag ges skilda förutsättningar för att bedriva hemtjänst men det finns ingen aktuell kunskap om hur det påverkar enhetscheferns uppfattningar om hur arbetet ska utföras.

Bland de enhetschefer som intervjuades påtalas den positiva betydelsen av hjälp till självhjälp, både bland kommunala och privata utförare inom den konkurrensutsatta hemtjänsten i Stockholm stad. De chefer som deltagit i studien har till största del socionomutbildning eller sjuksköterskeutbildning. Oavsett utbildningsbakgrund förespråkas hjälp till självhjälp av de flesta chefer. En chef menar att hon inte tänker på det som ett särskilt arbetssätt eftersom det för henne är så man alltid arbetat inom äldreomsorgen.

Den grundtanke som framkommer i resonemang om hjälp till självhjälp är att de äldre ska göra så mycket de kan själva och att man i arbetet ska utgå från det friska hos den äldre. En enhetschef beskriver att hennes idealbild är att personalen gör saker tillsammans med den äldre; att personalen inte ska bre smörgåsen åt någon utan att delaktighet handlar om att den äldre brer sin smörgås själv.

Det framkommer i studien att arbetssättet inte alltid motsvarar den äldres förväntningar på sin omsorg eller anhörigas bild av hur omsorgen ska se ut. Vissa äldre menar att de har betalat för omsorgen och ska få den utförd som en service. Även anhöriga har reagerat och påpekat saker som att det är fel att deras mamma får skala sin egen potatis fast hon blivit

beviljad matlagning. Den här typen av reaktioner bemöter enhetscheferna med att betona det positiva med att de äldre fortfarande kan utföra dessa sysslor själva.

Det framkommer även olika tolkningar av vad biståndsbeslutet egentligen betyder. Den anhöriga tolkar beslutet om matlagning som att personalen ska laga mat *åt den äldre* medan enhetschefen tolkar beslutet som att personalen ska laga mat *med den äldre*. I det här fallet tolkas och formuleras biståndsbeslutet utifrån tankar om hjälp till självhjälp.

Vissa enhetschefer upplever att möjligheterna att praktisera hjälp till självhjälp begränsas i den konkurrensutsatta hemtjänsten. I en äldreomsorg där den äldre är kund kan ett sådant arbetssätt bli svårare att genomföra. Det beror dels på den äldres förväntningar på service och dels att konkurrensutsättningen har medfört ökad kontroll av arbetet, med bland annat en tidsmätning som hindrar det många gånger tidskrävande arbetssättet. En enhetschef beskriver utvecklingen som att personalen nu inte hinner med att ”sitta på händerna” och till exempel titta på när den äldre tar sig upp ur sängen själv.

Genomförandet av en tidsmätning av arbetet inom äldreomsorgen i Stockholms stad har medfört en effektivisering som inte alltid tillåter att den äldre gör så mycket som möjligt själv. Utvecklingen kan sägas lägga grunden för en mer serviceinriktad äldreomsorg eftersom personalen av tidsbrist drivs till att utföra sysslor åt den äldre. Frågan är hur denna utveckling upplevs av de äldre själva. I avhandlingsstudien (Elmersjö, 2014) framkommer ett ifrågasättande av hjälp till självhjälp hos de äldre och även i den uppföljande studien framkommer att anhöriga och de äldre inte alla gånger förväntar sig en sådan typ av omsorg. Trots denna kritik och trots den ökade fokuseringen på äldres självbestämmande, lever alltså arbetssättet hjälp till självhjälp fortfarande kvar. Frågan är vad som fortsättningsvis ska ligga till grund för hur arbetet utförs inom äldreomsorgen, vår kunskap om vad som är det bästa för den enskilde eller respekten för den enskildes egna önskningsar?

Referenser

- Elmersjö, M. (2014). *Kompetensfrågan inom äldreomsorgen: hur uppfattningar om kompetens formar omsorgsarbetet, omsorgsbehoven och omsorgsrelationen*. Diss. Växjö : Linnéuniversitetet, 2014. Växjö.
- Hjalmarson, I. & Wånell, E-E. (2013) *Valfrihetens lov. En studie om vad lagen om valfrihet betyder för den som har hemtjänst, för kommuner och för utförarna*. Stockholm: Stiftelsen Stockholms läns Äldrecentrum.
- Norström, C. & Thunved, A. (2011). *Nya sociallagarna: med kommentarer, lagar och förordningar som de lyder den 1 januari 2011*. (24, rev. och utök., uppl) Stockholm: Norstedts juridik.
- Proposition 1997/98:113 *Nationell handlingsplan för äldrepolitiken*.
- Szebehely, M. (2000). Äldreomsorg i förändring. I Szebehely, M. (red.), *Välfärd, vård och omsorg: antologi från kommittén Välfärdsbokslut*.(SOU 2000:38). Stockholm: Fritzes.
- Szebehely, M. (2011). Insatser för äldre och funktionshindrade i privat regi. I Hartman, L. (red.) *Konkurrensens konsekvenser. Vad händer med svensk välfärd?* Stockholm: SNS.
- Swane, C.E. (2003). "Hjälp till självhjälp" som strategi i hemtjänsten. I Szebehely M. (red.) *Hemhjälp i Norden: illustrationer och reflektion*. Lund: Studentlitteratur.